

FRIED ISTVÁN

EGY FURCSA MONARCHIA-TÖRTÉNET

(Közelítések Jókai *A Magláy-család* című elbeszéléséhez)¹

Többféleképpen kezdhetnők el ezt a tanulmányt. Igazolható volna, ha a történetírás, történeti legenda, szépirodalom szövevényéből indulnánk ki, Jókai általa „regényes rajzú”-nak nevezett magyar története ama epizódjából, amely a magyar történetírásban szokatlan fejezetbe foglaltatott: „Majmok és papagájok a történelemben”. Ezzel rokonítható a „szakmaibb” elbeszélés a Habsburg-birodalom és Törökország között lezajló háborúkról, a 17. század végének hódításairól, felszabadító harcairól, a változó szerencsével folytatott balkáni háborúkról, amelyek következménye a szerbek bevándorlása Magyarországra területére, a Duna partján létesült települések migrációs viszonyainak eseményeire utalás, Ráckevétől Komáromig (vö. Brazovics Athanáz *Az arany emberben*). Az irodalmi változat motívumtörténeti elemzéssel gazdagítaná a Jókai-életmű külső és belső történetét, a följebb említett történeti fejezet ismétlődését a Jókai-művekben, és természetesen ebbe a körbe vonná *A Magláy-családot*, amelynek család-története a balkáni hadjárat majmokkal és papagájokkal díszített epizódjáiig vezet vissza. Ami a külső történetet illeti, a kutatás Szalay László és Horváth Mihály történetírását emlegette,² a magam részéről Csaplovics János idevonatkoztatható leírására hívtam föl a figyelmet.³ Az idősödő Jókainak (de a nem oly idősnek is) különös érzéke volt a történelem kuriozitásai iránt, és ezekből a kuriózumokból fejtett ki, vezetett le nem egyszer bonyodalmas szerelmi történetet, a kuriózumot laza szálakkal fölfűzve a kibontandó eseménysorhoz, ezáltal nem kevésbé laza, nemigen okadatolható motívumláncba illesztve távolabbi előzményt és jelen idejű történetet. Egyben a szabálytalannak tűnő cselekményvezetésben mintegy előlegezve a meglepőnek tetsző végkifejletet, a bizonytalanságba kifutó zárást. Hiszen ami történeti kontextusként szolgál, a későbbiekben (szinte teljes mértékben) elveszíti jelentőségét, díszítésnek hat, feltételezhető, hogy a kuriózum

¹ JÓKAI Mór, *A Magláy-család – A ki holta után áll bosszút: Két elbeszélés*, Bp., 1887; Uő, *Nincsen ördög – A Magláy-család – A ki holta után áll bosszút*, Bp., 1910; az *Olcso Jókai* sorozatban önállóan jelent meg 1914-ben.

² JÓKAI Mór, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*, s. a. r. TÉGLÁS Tivadar, VÉGH Ferenc, Bp., 1969, II, 171–173 (a II. kötet 1884-ben jelent meg); SZALAY László, *Magyarország története*, Pest, 1866, V. kötetben majmok és csacsákat emleget; HORVÁTH Mihály, *Magyarország történelme*, Pest, 1872², V, 213. kajdácsokat.

³ *A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig*, Bp., 1979, 230.

erejével bír, s a divatba jött közeli egzotikum bevonása egy szerelmi történetbe. A 19. század 70-es éveiben akuttá lett balkáni kérdés nem pusztán a birodalmi politika intézőinek képzeletét és ügybuzgalmát mozgatta meg, már csak azért sem, mivel Bosznia 1878-as okkupációjának „ideológiá”-jában nem csekély részt kapott az európai civilizációs küldetés ideája; ugyanakkor ez a horvátországi politika érdeklődésének is homlokterébe került, és a Monarchia meg a cári Oroszország balkáni hegemoniáért vetélkedő törekvéseiben is szerephez jutott. A kevésbé ismert terület részint majd az utazók folklorisztikai, földrajzi stb. leírásai révén reprezentálódik az olvasók előtt, részint Jókai műveiben jelenik meg (korábbi balkáni leírás Jókai munkatársának, Urházy Györgynek kötetében⁴ szemléltet egy idegen, domesztikálendő, de folklorisztikailag figyelembe veendő világot). Az olyan népszerű sajtótermékek, mint többek között a Vasárnapi Újság, illusztrált híradásokat, nemcsak politikai érdekű cikkeket közölnek a bekebelezendő Boszniáról,⁵ s a történeti jog alapján a magyar király balkáni érdekeltsége elevenedik föl. Jókai elbeszélése sokszorosan eleget tesz az „idegen” sajátja integrálása akarásának, a történeti háttéranyagot, a múltat élénk színekkel megjelenítő fejezet(ek) nemcsak Nagy Lajos király házasságát emlegetik, a bosnyák népdalok Szibinyáni Jankóját (Arany János balladájában Szerbhon ifjainak, leányainak daláról szolt), a Magláy család boszniai származását összekötve a régi magyar nemesi származással, hanem a nemzetközi „folklor”-motívumba ágyazással a Magyarországon egyébként jól ismert délszláv népballadák egy történetét is a befogadás, sajátja fogadás tárgyává teszi. Itt kapcsolja be életművébe, más műveiben ismételve, amit itt tömörítve beszél el: „A délszláv népballadák legfényesebb hőse a »királyfi«, a »Deli Markó«, aki ott alszik a hármas érczkoronával bezárt barlangban, míg a menyasszonya érte nem jön, fel nem költi, akkor aztán feltámad és felszabadítja a rab népeket és visszahozza a hajdani fényt és boldogságot”.

A Jókai-életmű ismerői az *Egy játékos, aki nyert*⁶ idézhetik föl, ahol a főszereplő játssza el a népballadai hőst, a Jókai által kreált (szerbusz manierként megnevezhető verselésű-előadású) ballada aztán különféle részrendszereket kapcsol össze, a folklorét (pontosabban egy folklor-értelmezését), a nemzetközi politikáét és a folklor szellemiségében élő szereplő érzelmi magatartásának „világáét”: a népballadai történet egy manipuláció részeként éppen úgy funkcionál, mint befogadható folkloralkotásként. Az *A Magláy-család* szövegiségébe illesztett „folklor-vonatkozások”-nak többnyire nincs közülük a történetekhez, illetőleg a majmok-papagájok történetalkotó mondaiságát ismétlik meg, ezúttal egy furcsa, egyoldalúvá váló szerelmi történet nyitányául. Klarinda „el-

⁴ URHÁZY György, *Keleti képek*, Pest, 1854. Urházy délszláv kapcsolatairól vö. a 3. sz. jegyzetben *i. m.*, 271–279.

⁵ ERŐDI Béla, *Bosznia és Hercegovina*, Vasárnapi Újság, 1878, 490–491, 505–506, 522, 557–559. A jövőbe mutatóan érdekes elbeszélés: „A bosnyákok mondája szerint egy Rade nevű fogoly építőmester a híd építésével váltotta meg életét a törököktől. Ezt a mesterművet azonban csak a boszorkány (vila) segítségével tudta felépíteni, kinek tanácsára egy szerelmes párt [!] falazott be a híd oszlopába.” (Ivo Andrić *Híd a Drinán* című regényének egy fejezetét előlegezi meg e néhány sor.) Vö. még Uő, *Bosznia-szeráj*, *Bosznia fővárosa*, uo., 455–456, a harcokról: 585–587.

⁶ JÓKAI Mór, *Egy játékos, aki nyer*, s. a. r. NACSÁDY József, Bp., 1966, 130–147, 148–159. Kiegészítés a 3. sz. jegyzetben *i. m.* Jókai-fejezetében.

veszített” (megtudjuk majd: szándékosan elveszített) kajdácsa, papagája indítja el kanyargós útjaira a cselekményt, amellyel bejárjuk a Monarchiát, hiszen a történetnek magyar, horvát, cseh, bécsi helyszínei, elágazásai vannak, a szereplők valamennyi helyszínen otthonosan mozognak, mint ahogy a cseh, „morlák”, magyar, német–osztrák szereplők részint ismerősként érintkeznek, részint olyan félreértésekbe bonyolódnak, amelyeknek „társasági” és korántsem nemzet(iség)i vonatkozásai vannak. Ugyanide utal vissza az elbeszélés történeti-művelődéstörténeti-művészeti „anyaga” is. Magláy Sebestyén a horvát–magyar Zrínyiek, Frangepánok örököse, feleségének, Klarindának szeretője (?) a cseh Sternberg gróf (nem tudható, mi történt köztük), aligha kételkedhetünk abban, hogy Jókainak közvetett vagy közvetlen ismeretei voltak a Sternbergekről, akik a cseh „nemzeti ébredés” korszakában tevőlegesen vettek részt, munkálkodásuk a Széchenyi Ferencével vonható párhuzamba.⁷ A morlák Mirkó a „vilá”-t emlegeti, Mailáth János és Berzsenyi Dániel óta a „villitánc” sem ismeretlen; a Zrínyi-örökös, Magláy I. Lipót hű embere, a több nemzet kultúratörténetébe sorolt Kupeczky János (Jan Kupecký) festi a férfiak portréját, a következő családi festő bécsi származású (kilétére nem derül fény), az elbeszélés hősen magyar dolmány feszül. Ez a sokfelől az elbeszélésbe érkező művelődési anyag tekinthető úgy is, mint az arisztokrácia nemzetköziségének jelződése, de úgy is, hogy az elbeszélésben megteremtődik egy Monarchia-beli tér, amelybe integrálódnak a különféle helyről származtatható identitások, kulturális töredékek.

Az egyes szereplők „nemzeti” önazonossága sosem válik ugyan kétségessé, ám ez nem akadályozza az átjárást sem a kulturális hagyományok, sem a társasági hovatartozások között, jóllehet eltérő magatartásformák konfliktusainak, inkább konfliktuslehetőségeinek, viszonylag gazdag változatainak leírására, szemléltetésére kerül sor. Ez azonban a déli versus északi „típus” megjelenítésével kap alakot: a Magláyok déli, „vadember”-re emlékeztető személyiségéből csak az egyik ág örökli az ősök természetét, a másik ág képviselője az ideális-naiv Jókai-hősök tulajdonságaival rendelkezik. A cseh Sternbergék hasonlóképpen reprezentálnak egy arisztokratikus-könnyedebb, kis túlzással: léhább-társaságibb változatot, amely egy bizonyos ponton szintén széttagolódik, a férfi ág továbbviszi egy szereplőben az apai örökséget, a női ág azonban közelít az ideális-naiv Jókai-hősnőkhöz. Ezáltal azonban a két, ideálisan-naivan szemlélődő-cselekvő szereplő (a férfi Magláy és a női Sternberg) véletlen, félreértésekkel teli találkozása megismétli, ám jelentékeny módosítással újrajátssza a korábbi eseményeket, majd végzi el a két család egyesülését, rokonulását. Mindez – természetszerűleg – egy átlag-érzékeny, a kontextust belevonva: átlag-romantikus cselekményszövéssé során beszélődhethetne el, és Jókai feszültségkeltő-feszültségkioltó módszere szerint anekdotikus-vígjátéki betétekkel feldúsítva haladhatna a végkifejlet felé: az elbeszélés bécsi, csehországi részére tartalékolt félreértések, félreismerések jórészt a humoros elemet iktatják be a valójá-

⁷ Kašpar Šternberk (1761–1838) a cseh nemzeti mozgalom kulturális fázisának reprezentánsa. A Nemzeti Múzeum első elnöke. Önéletrajzát František Palacký adta ki. Numizmatikai gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak adta. Levelezett Goethével. František Šternberk (1763–1830) jeles természettudós. Magyar tárgyú műve: *Reise nach den ungarischen Bergstädten Schemnitz, Neusohl, Schmölnitz, den Karpathengebirge und Pesth im Jahre 1807*, Wien, 1808. Jaroslav Šternberk (1809–1874) Orczy Eleonórát vette feleségül.

ban nem humoros történetbe, a csalások-megcsalások bonyolult – családi – viszonyai-
ba. A véletlen ráismerésnek akár eltérítő-kijózanító hatása is lehetne, mindezt fokozza az
elhallgatások szokatlan erős narratológiai hozadéka: míg apró részletekről eléggé alapos
ismereteket közöl az elbeszélő, lényeges események elbeszélése, akár közlése elmarad, a
történetben meglepően fontos az üres helyek szerepe, amelyekre csak utólag, sejtetés,
találgatás révén következtethet a szereplő. Ami a társasági félreértést illeti, ott a hason-
más-szerű alakok fölcserélődése a tévedések-tévesztések vígjátékához vezethet, a ro-
mantika hasonmás-történeteinek paródiájához: míg a cselekmény-indító apák (Magláy és
Sternberg) esetében a különbségek dominálnak, és az egy nő két férfi között motívumá-
nak⁸ kibontásában vesznek részt, meglepő fordulattal (a jó vademberként megjelenített
Magláy elfogatja a csábítónak gondolt, menekülő Sternberget, és egyestendős fogságra
ítéli, nem számolván azzal, hogy megindíthatja a majdani félreértések, gyanúsítások
láncolatát), a fiúk (a két Fülöp) hasonlósága éppen azért hat az elbeszélésben váratlanul,
amíg Sternberg meg nem jelenik, a félreértések komikuma erejével, mivel ama bizonyos
egy esztendő történéseinek közlése kimarad, az öreg Magláy haláláról, örökségéről, két
gyermekéről értesülünk (a másik, említettem, az apa „vademberi” tulajdonságait öröklő),
egyszerűen a társasági szcénák „háttéranyag”-a hiányzik, az egymást követő epizódok
között igen laza a kapcsolat. Ugyanakkor a párhuzamok egyben a történések megfordítá-
sával járnak: míg az első részben Magláy felesége, Klarinda és az apa Sternberg között
szövéődik a szerelmi szál, utóbb megfordítva, az ifjú Magláy és a Sternberg-leányka ér-
zelmi regénye kezd el szövéődni. Kitérőképpen említeném meg, hogy nem elképzelhetet-
len Tankréd és Clorinda történetének bevonása a tárgy- és motívumtörténeti előzmények
közé, Zrínyi Miklós és Vörösmarty Mihály eposzaiban a Tassóra emlékeztető fordulatok
jelzik az olasz barokk költő magyarországi ismertségét, a *Megszabadított Jeruzsálem*
több fordítása jelent meg, Voltaire színműve, a *Tankréd* 1834-ben új átültetésben volt
olvasható, Rossini operája számottevő népszerűségnek örvendett. Arany *Zrínyi és*
*Tassó*jának részlete is megjelent. Nem pusztán a névbeli hasonlóság késztet a följbiek
beiktatására, hanem Jókai forrásfelhasználása sokszerűségének tudatosítása is, olvasott-
hallott esetek, művek egy-egy darabja bukkan föl műveiben, hozzáillesztve a másfelé
kanyargó történethez. A *Magláy-családban* az említett délszláv mondai anyag, a morlák
alak személyiségjegyei, amelyek szintén idevezetnek, a hasonlóságon alapuló téveszté-
sek (amelyeknek ugyancsak gazdag a világirodalmi rokonsága) nem feltétlenül járulnak
hozzá az egyenes vonalú történetvezetéshez, a jól megkonstruált, lélektanilag megalapo-
zott személyiségrajzok felvázolásához. Éppen ellenkezőleg: az egymáshoz csupán dur-
ván simuló történetdarabok, a különmemű elemek összefogására történő, nem mindig
sikeres kísérletek nem bizonyosan eredményezik a harmonikus, megnyugtató szerkesz-
tést. S mint elbeszélésünk esetében, nem a történések (egyébként a korban többnyire
igényelt) belső logikájából következik a kibontakozás, a boldog befejezést külső körülmé-
ny készíti elő, esetleg hitetés, tudatos tévesztés, mindenesetre kevésbé egyértelmű
közbelépés. Az események (korábban már említett) párhuzamossága, az ebben a párhuz-

⁸ A motívumtörténeti elemzéshez vö. Elisabeth FRENZEL, *Motive der Weltliteratur*, Stuttgart, 1976.

zamosságban föltetsző ellentételezés akár a költői igazságszolgáltatás irányába tolhatná el a cselekményt: ami nem sikerült, mert legalisan nem sikerülhetett az apák nemzedékének, azt a történés irányát megfordítva a fiatalok nemzedéke teljesíti be; csakhogy ez a leegyszerűsítő, bár a Jókai-olvasók zömében tetszést kiváltó „megoldás” ezúttal elmarad, a feloldás többértelműsége kétségeket ébreszthet, ugyan nem a szereplőkben, hanem az elbeszélő közvetítette záró mondat révén.

Az ismétlődések ugyanis nem csupán az apák és a fiúk szerelmi történeteiben érhetők tetten, még csak nem is azzal, hogy a szétszakadó ágak egyike újraélteti, újrajátssza az apai történetet, nem egyszer kisszerűbben, némileg eltorzítva, újabb szereplőkkel. Hanem éppen azáltal, hogy a kibontakozás felé haladva, az akár *raisonneur*-ként felfogható Pargha fiskális (és nem a főszereplők) kezébe kerül a döntés, az ifjú Magláy válságba jutott életének kilendítése a holtpontról, és ezáltal a minden bizonnyal előkészített, várt, igényelt, Jókainál többé-kevésbé (az öreg Jókainál egyre kevésbé) megszokott happy ending biztosítása. Ehhez azonban újabb színjátékot kell rendeznie, a hasonmás-gondolatot látszólag túl-romantizálnia. Így a parodisztikus felé eltolnia, továbbá a „természetfölötti”-hez folyamodnia magyarázatért. Miután a természetfölötti az új idők racionális gondolkodásában elveszítette jelentőségét. A romantika hasonmás-elképzelései között is akadhatott az ön-paródia jellegével bíró (Gogoltól Dosztojevszkijig ível ennek elgondolása), ám az elbeszélés szükségesnek vélte orvosi-természettudományos magyarázattal ellátni a hasonmás-létezéseket, éppen ezzel a lehetőséggel élve értelmezni e romantikától örökölt elképzeléseket, így óhatatlanul az elbeszélés (ön)paródiáját segített megvalósulni. Mindkét Magláy-fivér áldozata (?), elviselője (?), szereplője egy vélt vagy valódi történetnek, amely a hasonmás-létre kíván (elfogadható) magyarázattal szolgálni. Először Magláy Fülöppel esik meg, hogy összetévesztik az ifjú Sternberggel, akinek viselt dolgaiba ütközik, értetlenül reagálva mindarra, ami az ügyek nem-ismeretéből következik. Majd az ifjabb Magláy és a fiskális fia hasonlítanak megtévesztőleg egymásra, Magláy Ernő és Pargha Jóska azonosnak tetsző külseje okoz mulatságosnak bizonyuló félreértést. Ami az elbeszélőt illeti, ezúttal is a párhuzam eszközével él, érzékeltetve a különbségeket a nagyúri társaságban és a fiskális előszobájában lejátszódó események között. Az első pillanatban úgy tetszik, hogy a déli meg az északi típust képviselők között megismétlődhet a romantikából ideszármaztatott történet. Ráadásul megkétszerezve, előbb a társadalmilag felső, utóbb az alsóbb szinten. Ez viszont a nivellálódásnak kedvez, nemcsak a társadalmi kiegyenlítődésnek, hanem olyan regény-elképzelést von kétségbe, amely különbséget tételez föl a különféle „osztályok” történeteinek elbeszélésekor. Egyben azt az illúziót is cáfolja, miszerint „fenn” másképpen alakulnak a dolgok, mint „lejjebb”. Mindez némileg akár Jókai önkritikája lehetne: a felső körökben játszódó regényeinek emelkedettebb hangvétele eltér az anekdotába illő körök eseményeinek zsánerképszerű rajzaitól. Ennek módosítására is jórészt sort kerít Jókai öregkori műveiben.⁹ A *Magláy-család* déli és északi típusai más-más regényt feltételeznek, az öreg Magláy történetei a kalandregényhez közelíthetők, ebbe vonódik be az idősebb Stern-

⁹ Ennek részletes kifejtése tölem: *Öreg Jókai nem vén Jókai*, Bp., 2003.

berg, aki menekülne a kalandtól, hogy egy kifinomultabb világ részese lehessen, a *fêtes galantes*-é, s ezt az elbeszélés végén hirtelen kibukkanó (addig leplezett) párizsi románca mintha erősítené. A kusza történet feloldása ellenben anekdotikus jellegű, (ál?)tudományos magyarázatával, mindenképpen a hasonmás-kérdésnek kvázi-romantikus értelmezése, amely kérdés ismétlődése tematizálja a fenn-lejebb (látszat)azonosságot. Az ifjú Magláy meg az ifjú Sternberg megtévesztő hasonlóságát az ifjú Magláy azzal magyarázza, hogy féltestvérek, Klarinda és Sternberg „románc”-ának¹⁰ gyümölcsei. A Sternberg-kastélyban titokban őrzött-tartott női portréban az ifjú Magláy anyjára vél ismerni. Innen a boldog befejezést tagadó igyekezete, leszámolása világi életével, elhatározása: kolostorba vonul. Az idill gyászosra fordul, a felhőtlen eseménysorozat elkomorul, a szülők vétkéért bűnhődésre ítéli magát. A fiskális, akiről aligha lehet tudni, mennyire ismerős a korábbi eseményekkel, színjátékot rendez. Az ifjú Magláy ellátogat az irodába, s az ott üldögélő-várákózó, rusztikus alakban öccsére ismer: a párbeszéd tévesztéseire majd fény fog derülni, visszamenőleg tetszik föl annak komikumuma. Pargha elárulja, hogy Jóska fia szinte mása az ifjabb Magláynak, Ernőnek, noha velük összefüggésben nem tételezhető föl (legalábbis a fiskális szavai szerint), hogy Klarinda a férfiszépségnek nemigen nevezhető fiskálisba szeretett volna bele. Így a két fiú nem azonos anyától származik. A rejtély kulcsa (tehát) a fiskális kezében van, s ő él a magyarázat lehetőségével: „A nőknél bizonyos állapotban uralkodó idiosyncrasia teremti ezt. Az egyik asszony megbámulja Napoleon képét, s a szülötte Napoleon-arcot kap, a másik rábámul egy majomra, s a fia majompofát hoz a világra.” Ezt az általános magyarázatot kiegészíti a saját esetével, nem elég a példa, szükséges ehhez az „életbeli” demonstrálás. A két kijelentés között egy hónap telik el, egy hónapnyi rés az elbeszélésben; nem tudjuk, mit tesz a fiskális ezenközben, talán hazarendeli valahonnan a fiát: „Akkoriban épen én jártam ott a maglási kastélyban. De már azzal talán csak nem akarja ön azt a dicsőült emlékü úrhölgyet gyanúsítani, hogy ebbe az én hypopotamusi pofámba szeretett volna bele. Az én Jóskám épen olyan jogon hasonlít az ön Ernő öccséhez. Mint a Sternberg Fülöp önhöz. Ránk bámultak...”

Magam is bizonytalan vagyok, hogyan értsem az idézet záró mondatát. A fiskális nyilván megnyugtatónak szánja, Magláy Fülöp megnyugszik, ehhez azonban további „információkra” van szüksége. Az idioszinkrázia¹¹ bevezetése nagy valószínűséggel a korszakban elterjedt (?) hitnek köszönheti fölbukkanását a történetben, a bölcs fiskális tudóskodó okfejtése akár meggyőzőnek hathat a naiv hős előtt; hiszen az orvosi és lélektani nyelvből vett kifejezéssel teszi elfogadhatóvá, ami másképp aligha volna elfogadha-

¹⁰ Nem műfajjelölő, hanem köznyelvi értelemben használom. Olyan érzelmes-szerelmes történet, amelybe balladaszerű elemek csempésződhetnek be, tragizáló hangsúlyok nélkül.

¹¹ A Jókai-könyvtárban föllelhető lexikonok átbúvárlása további feladat. „Egy ember, akit még eddig nem ismertünk”: *A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa*, szerk. E. CSORBA Csilla, Bp., 2006. Egyéb szaklexikonokban néztem utána a kifejezés jelentésének: *Dictionary of Philosophy and Psychology*, ed. James Mark BALDWIN, New York–London, 1901, I, 510; *Lexikon der Psychologie*, Hrsg. Wilhelm ARNOLD et al., II, Freiburg–Basel–Wien, 1971, 162. A normálistól elütő reakálási mód, igen erőteljes elutasítás vagy túlérzékenység bizonyos személyekkel, állatokkal, tárgyakkal, ételekkel, szagokkal stb. kapcsolatban. Kárpáthy Zoltán hasonlósága Szentirmay Rudolffal hasonló körbe vonható.

tó. Túl sok minden szól a „fél-testvériség” mellett. A női arckép, amely az anyát idézi föl, a megdöbbenő hasonlóság, amelynek áldozatául esik az estélyen. Az ismétlődés éppen ahhoz segít hozzá, hogy a fiskális (rusztikus) előadásában további bizonyíték kerüljön elő. Jókai úgy szerkeszti meg regényét, hogy abban a látszat s a valóság egymáshoz simuljon, a tudott-tudni vélt meg az elképzelt összeérjen. Magláy Fülöp régen láthatta anyját, a női portréra akár rágonndolhatja anyja vonásait, ugyancsak régen látta öccsét, ezért (meg az előzmények miatt) öccsét képzelheti Jóska helyén. A kétféle hasonlóság egy ponton ér össze: Klarinda alakjában. A sokat mondó „ránk bámultak” egy fejtegetés tömör összegzéseként funkcionálhat, de értelmezhető volna olyaténképpen, amely a hasonlóságoknak a fiskálisénál „pittoreszkebb” vonásokat tulajdonít, Klarinda erényét netán kétségbe vonná. Noha fiskálisunk az erkölcsökért látszik síkra szállni. Az idioszinkrázia az a bűvös szó, amely minden gyanút eloszlat, elég tudományos a meggyőzéshez, kiváltképpen, ha egy kétségbeesett, hinni kívánó, a remélt boldogságot szétfoszlani gondoló személyiségről van szó. A fiskális realitás-érzéke és Magláy Fülöp idealizmusa ebben a szóban találkozik, ez az, aminek a korszakban bizonyos körökben elfogadott (?) jelentése Magláy Fülöp számára elhozhatja a megnyugvást. Meg annak kijelentése, hogy a női portré nem Klarindát jeleníti meg. „Az egy fiatal párizsi énekesnőnek a képmása, a szép Cornemuse istenasszonynak, aki a megboldogultnak fiatal korában egy uradalmába került.” Nem kerülhető meg a kérdés: mi hitelesíti a fiskális kijelentését? Elbeszélői igazolás a szövegben nem lelhető, talán a Sternbergék életmódjából lehetne következtetni? Ennek némileg ellene mond Sternberg és Klarinda beszélgetése, Sternberg nem maradhat Klarinda mellett, otthon várja menyasszonya, ugyanakkor a cseh gróf egyéb hivatkozásait Klarinda tartózkodással fogadja, cáfolja. A fiú, Fülöp életmódja aztán megfelel annak az életvitelnek, amely a kép értelmezéséül szolgál: az öreg Sternbergnek titkolnia kell a női portrét a család előtt, vagy a családi béke megóvása miatt, vagy az eljátszott uradalom miatt. De hogy ki lenne ő, azt ezek szerint fia sem tudja, csak a fiskális. Hogy ő honnan szerezte be az információt, nem tudhatni. Igaz, nem látta a képet, nem azonosíthatja Klarindával sem, a párizsi énekesnővel sem.

Noha a fiskális ravasz módszere célhoz ér, legalábbis az olvasóban marad egy kevés (kevés?) bizonytalanság. Mindenesetre a Magláy és a Sternberg család „egyesítése” előtt elhárulni látszik az akadály. Magláy Fülöp szívesen elhiszi a fiskális felvilágítását, megelégszik a kapott információkkal, nem kérdez újra, nem kételkedik, tűnni hagyja rosszérzését. Pedig a „ránk bámultak” többértelműsége, főleg azután, hogy az elbeszélés végére értünk, nyitva hagyja a dilemmát. Néhány odavetett mondat árulkodhat egy gyanúval teli olvasás esetén: „szeretetreméltó malicziával mosolygott a fiskális”. A fiskális tanácsát (megint csak többféleképpen értelmezhető kijelentését) ekképpen fogalmazza meg: „Hanem annyit mondok, hogy mikor az idiosyncrasia elkövetkezik, akkor tegye üvegharang alá. – Szegény asszonyok! Mennyi rosszat rájuk fognak! Pedig az örök, kitanulhatatlan természet titkai ezek! Ki tudja a teremtés rejtélyét?”

Feltételezések, kérdések, fölvetések, melyekre sehonnan nem érkezik válasz, legfőképpen a fiskalistól nem. Többet tud-e vagy kevesebbet az elbeszélőnél, nem dönthető el teljes bizonyossággal. Magláy Fülöpnél bizonyosan többet. Az elbeszélőtől sem telik

másra, mint kérdésre, amely persze lehet a cinkostársé, a beavatotté, a tanácstalané, aki elbeszélése végére eljut oda, hogy nem vállalja a döntőbíró szerepét, nem tudja, nem akarja megmondani, föltárni, mi az igazság...

Mielőtt leíratna az utolsó mondat, amely megnevezné a megnevezendőt, leleplezné a titkot, a sejtelmesség helyett fényt derítene a „valódi” történetre, megnyugtatólag lezárná a kanyargós események sorát, nyomdatechnikailag kiemelődik a záró mondat jelentősége, csillag választja el az előzőktől. A csillag után kurta bekezdés okoz csalódást, mivel nem azt kapjuk, amit vártunk, hanem kérdéseket, amelyek a korábban esetleg fölmerülő kérdésekre utalhatnak vissza, egyben nem cáfolva, ezek a kérdések nem teljesen ok nélkül hangozhatnak el. Az elbeszélésben eszerint csupa derék ember szerepelt, ezeknek a derék embereknek félreértései eltéríthettek az egyenes vonalú cselekménytől, ám végeredményben az történt, aminek történnie kellett, egymásra találtak, akiknek egymásra kellett találniuk. Még egyszer: ennek feltételezését nem igazolja sem pro, sem kontra, a bekezdés, amely ekképpen hangzik: „Már most az a kérdés, hogy a sok derék ember közül melyik volt a legderékabb? Magláy Sebestyén-e? vagy Sternberg? Vagy Fülöp? Vagy Pargha fiskális?” Az olvasó visszakérdezhet: az öreg Magláy és az öreg Sternberg valóban olyan derék ember volt? Két férfi meg Klarinda esete! És a párizsi énekesnő (ha valójában volt)? Fülöp naivitása akár tiszteletet parancsolhatna, Pargha fiskális megteremtette annak lehetőségét, hogy a fiatalok esküvője előtt ne legyen akadály. De milyen áron? Információi mennyire megbízhatóak? Magyarázata mennyire helytálló? Az elbeszélő kérdez, feleletre nem vállalkozik. Mert ő sem tudja? Pargha sem tudja? Annyi bizonyos, hogy ez a bizonytalanság visszafelé átírhatja az elbeszélést, ami biztosnak tetszett, kétségesé vált, a kétségek felerősödtek, a tragizáló anekdotikussá lett, az elbeszélés végül is a folklórba-„ősidőbe” ágyazott kezdettől a jelenkori bizonytalanba futott ki. Viszont a szereplők révén az olvasó délről eljutott északra, bejárta a Monarchia vidékeit, városait, megismerkedhetett az arisztokrácia néhány képviselőjével, szokásaival, ügyvédi praktikákkal és egy szerelmi történettel. Mindezek egymásba épülnek, egymásba érnek, kiegészítik egymást, töredékességükkel, hiányaikkal történeté lesznek.

Ezek után – hogy a lehetőségek szerint egészen közel kerülhessünk *A Magláy-családban* is érzékelhető fordulathoz, amely az idősödő Jókai kései regényeinek jellegét segít megértetni – nem árt szembenézni azzal a kérdéssel, mennyire szolgálta (ki) írónk olvasói ízlését, milyen mértékben felelt meg elvárásainak. Hogy erővel, mindenáron meg akart felelni közönségének, ez Gyulai Pálék részéről vádként hangzott el, szinte ízlésrontást emlegetve. Mások érdemének tartották, hogy Dumas, Sue vagy más sikerszerzők elől elvonta az olvasókat, a magyar irodalom körébe vonta őket, sőt: megteremtett egy olvasótábort, amely az írásain szocializálódott (irodalmilag). A magam részéről sem a vád, sem a védelem itt nem részletezett érveit nem gondolom perdöntőnek. Azt csak igen röviden említeném meg, hogy aki főleg az írásból él, regényei megjelenéséből kívánja egzisztenciáját biztosítani, annak valóban tekintettel kell lennie olvasóira. Csakhogy legalább olyan mértékben formálja Jókai olvasóit, mint az olvasók elvárásai Jókait. Regényeinek túlnyomó többsége elsőnek folytatásokban jelent meg az újságokban (nemcsak magyar lapokban, hanem például a *Pester Lloyd*-ban is), s ebben a közlésmódban

csupán megismétlődött, ami az angol vagy a francia irodalomban már viszonylag régóta szokás volt, ugyanezekből az irodalmakból ismerjük azt az írói szokásmódot, hogy a szerző számol az újság- és könyvolvasó várható reakcióival, mintegy előre megtervezi a befogadást, olyan regényalakzatokat kísérletezik ki, amelyek nagy valószínűséggel sikerre számíthatnak. Ez Jókai pályájának első felére jórészt igaznak bizonyul, noha (nem-egyszer rejtve) összetettebb alakzatokkal is próbálkozik, *Az új földesúr* ebből a szempontból bizonyult számomra tanulságosnak.¹² De már *Az arany ember* szembemegy az átlagolvasó erkölcsi elvárásaival, a *Fekete gyémántok*ban a tökéletesnek elgondolt Berend Iván belső monológja felébredt szexualitásával vívott küzdelméről árulkodik,¹³ de az egészen korai *Erdély aranykora* Azraële figurája (viszonya Bánffyhoz) is meglephette az 1850-es esztendő Jókai-olvasóját.

A Magláy-család az első megközelítésben aligha látszik többnek olyan szórakoztató olvasmánynál, amely felmondja a Jókai-olvasók kívánságai szerint valamennyi lehetőséget, amellyel ráismerhet a saját Jókai-elbeszélésére. *A Magláy-család* ekkoriban egzotikusnak, különlegesnek számító környezete, amelyet azért hazaivá integrálnak a magyar történelmi vonatkozások, valamint a népszerű újságokból érkező hírek,¹⁴ a tulajdonságai, külsejük, szokásaik alapján ellenkező pólusra helyezett szereplők, akik az egymásra utalt barátság és a szerelemben konfliktusba kerülő (e konfliktust félreérthető cselekvéssel elhárítani igyekvő) magatartás között fokozzák a feszültséget, az utódok egyszerre élnek tovább, amit a szülők megalapozni kezdtek, ugyanakkor megfelelő helyen komikumba fullasztják, másfelől viszont érzelmi húrokat pengetnek. A történetek átfordulása egy másik tónusba a rejtegetett titok előkerülése miatt szinte cáfolni látszik az „előzményeket”, a Jókai-olvasók az akadály elhárulása előtt tetőpontra érő félreértések, félreértelmezések, tévútra kerülések dramaturgiájához szoktak hozzá, a „csúc”-ra járatott izgalom a megakasztás mozzanatára emlékeztet. Hogy azután egy „bölcs” megoldással elegyengetődjék mindaz, ami az ifjú szerelmesek útjában állt, a jó elnyerje jutalmát, minek következtében a rossz érvényesülésének esélye megszűnjön. Az egzotikumból az otthonosságba ér a cselekmény, az erdei vadászat, a fogság, a csalódás/megcsalatottság emelkedett, mindenesetre „konfliktusos”-különös világából a Monarchia meghittnek tetsző, „civilizált”, jogszerű területén lehetnek boldogok, akik azt megérdemlik. Ilyen módon az olvasó nem tartja szükségesnek, hogy felfigyeljen az apró jelekre, amelyek figyelmeztetnek arra, hogy korántsem elegendő a megszokott Jókai-olvasás stratégiája, a humoros epizódok nem pusztán a feszültség-oldás, az anekdotikus közbeékelés kedvéért integrálódtak a szövegbe, a szereplők, az elbeszélő szinte mellékesen elhangzó, ám az elbeszélést záró poénban fölerősödő – elidegenítő – szólamait érdemes volna akképpen olvasni, hogy a Jókai-„dallam” ellen hatnak, annak egyszerűsítéseit, „egyértelműsítés”-

¹² Vö. tölem: *Egy regény regénye (Az új földesúrról kicsit másképpen)*, It, 2006, 378–391.

¹³ *Gyémánt maradt, ami gyémánt volt? Félreértések Jókai Mór Fekete gyémántok című regénye körül*, It, 2008, 3–24.

¹⁴ Vö. 5. sz. jegyzetben i. m. Vö. még STRAUSZ Adolf, *Bosnyák föld és népe, 1. Bosznia története, 2. Bosznia és Hercegovina politikai, közgazdasági, földrajzi leírása*, Bp., 1881–1883; ASBÓTH János, *Bosznia és Hercegovina*, Bp., 1887, I–II.

eit megkérdőjelezzik. Már az első részben elhangzik, miszerint a kajdác (a papagáj) „hangtanilag” képes eljátszani, újrajátszani Klarinda szerelmi odaadását, az erdei jelenetben a morlák hiába lesi meg a búcsúzó cseh gróf és Klarinda beszélgetését, nem tudja, hogy elcsattan-e a csók, netán a papagáj utánzóképesége téveszti meg. A fiskális „tudományos” magyarázata mintegy deus ex machina-ként működtethető, s bár az idioszinkrázia a pszichológiában meg az orvostudományban számon tartott jelenség, a cselekménybe applikálása legalább is kétségeket ébreszt a történeteknek följebb említett leegyszerűsítő magyarázata iránt. A fiskális nem szemtanúként nyugtatja az ifjú Maglályt, hanem tudományos értelmezéssel győzködi. A záró mondat kérdőjelei nemcsak nem állítanak semmit, nem pusztán a lehetséges magyarázat többféleségét sugallják, nemcsak tartózkodnak a fiskális teljes szavahihetőségének alátámasztásától, hanem cinikosságra szólítják föl az olvasót, átadják a kérdésekre adandó, adható felelet jogát, nem zárkóznak el a cselekménynek olyan továbbgondolásától sem, amelyek alaposabb megfontolás tárgyává tennék az ifjú Maglály korábbi fenntartásait, elgondolásait, következtetéseit. Persze az, hogy vígjátékinak látszó keretben a féltestvérek között megköthető házasság elfogadására, happy endingként tudomásul veendő lezárására ösztökélne az elbeszélő az olvasót, talán túlságosan merész feltételezésként hathatna, éppen ennek ellensúlyozására szolgál a tévedések vígjátékának kerete. Igaz, tragizálőbb, poétikusabb cselekményvezetéssel *A három márványfej* az egy férfi két nő között motívumot még radikálisabban bontja ki, viszont ezt egy korántsem negatívan elbeszélő „eretnecség” közegében teszi meg.¹⁵ *A Maglály-családban* a társasági/társalgási vígjáték elemeivel is találkozunk, ezekhez képest a féltestvérségről nem tudó fiatalok története akár tragikus kimenetelt ígérhet. Ez a történetváltozat azonban csupán az ifjú Maglály Fülöp életrajzána egyik esélye, a menyasszony mit sem tud róla, megkímélődik attól, hogy tudomására jusson. S bár a tudományos magyarázathoz tartozó élet-epizódok megismétlése kizárni látszik a tragikus kifejeletet, az alaposabb olvasás során nem foszlanak szét a fölmerülhető kétségek. Ismétlem: mi és ki szavatolja Pargha fiskális igazmondását a párizsi művésznő románcát illetőleg? Honnan szerezhetett erről tudomást? Mennyire volt, lehetett tisztában a Sternberg család,¹⁶ kiváltképpen az idősebb Sternberg „magánügyei”-vel? A Sternberg-birtokok sorsával? A Maglály-birtokokra ellátogatott a fiskális, de Csehországba? Elképzelhető volna, hogy az idősebb Sternbergről olyat is tud, amit a fia sem, nevezetesen azt, kiről festetett a női arckép? Semmiféle információ nem áll rendelkezésünkre, az elbeszélő átengedi a híradást a szereplőnek (a fiskálisnak), nem kommentálja, nem cáfolja. Fölvethető, hogy Jókai más műveiben sem törekszik a motívumok okadatozására, messze nem hézagatlanul szövi a történetek szálait, a szereplők lélekábrázolásának hiányait, esetlegességeit több ízben vetette ellene a kritika. Jókai olykor regényeinek elbeszélői kiszólásaiban reagál kritikusainak rosszallására. *A Trenk Frigyesben*¹⁷ például

¹⁵ JÓKAI Mór, *A három márványfej*, s. a. r. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., 1966.

¹⁶ A 7. sz. jegyzetben közöltek itt nem ismétlem meg, avval egészítem ki, hogy a Šternberk (Sternberg) grófok németül értekező, Bohemus-tudatú nemesek, akik az osztrák, német arisztokráciával is rokoni kapcsolatokat létesítettek.

¹⁷ JÓKAI Mór, *A két Trenk – Trenk Frigyes*, s. a. r. RADÓ György, Bp., 1969, 245.

a főhőssel összefüggésben kitér a realizmus versus idealizmus kikövetelte magatartás rajzára, a cselekmény epizódjainak szerinte változó követelményeit hangsúlyozandó: „Csak az az egy baj a realizmusban, hogy annak az életben van egy alkatrésze, a mi a költészetben romboló hatást gyakorol: ez a véletlen. Háttha a realisztikus hőst, mikor éppen útban van egy realisztikus hőstettet elkövetni, egy még realisztikusabb ficzkó föbe kólintja, mi lesz akkor a regényből? Pedig az életben ez így szokott lenni?” Jókai fölényesen játszik el a fikció és a „valóság” dichotómiájával, általában a realistának mondott esztétikával, s a maga cselekményszövését védi, a véletlenek történetalkotása mellett tesz hitet. Ezúttal nem említi, hogy egy történetnek többféle („hiteles”) változata lehet, mint azt az *Öreg ember nem vén ember* fogja példázni.¹⁸ A *Magláy-család* olvasóit feltehetőleg nem zavarták a történetmondás hézagai, a „véletlen”-ek beiktatása, a realista, realistább akciók egymást felülíró cselekmény-szervezése. A történet – mint volt róla szó – egymásba játszatja a különöst meg az ismerőst, az ismerős írói fogások lehetővé teszik az idealizáló, nem zárják ki a realizáló olvasást, anélkül, hogy „realista” elbeszélésként iktatnák be a maguk Jókai-tudásába. Az öreg, ámde íróságában nem vén Jókai szemlélete azonban az 1860-as esztendők végétől jócskán változott. Annyiban nem, hogy igyekezett megtartani olvasóit, hogy továbbra sem mondott le a kalandregényi eszköztárról (európai sikerét is nagy valószínűséggel ennek köszönhette, népszerű német/osztrák sorozatokban jelentek meg művei),¹⁹ bámulatos érzékenységgel reagált kortársi politikai, társasági eseményekre. A berlini kongresszus, Bosznia-Hercegovina okkupációja újabb területet kínált fantáziája számára, a Monarchia országainak történései szintén gazdag zsákmányt ígértek az újságolvasó/újságszerkesztő Jókainak. Azt nem állítom, hogy különösebben érdeklődött volna a prózapoétikai kérdések iránt; ami az újabb (esztétikai) elgondolásokból, a realizmus magyar teoretikusainak, a naturalizmus adaptált elvárásainak szövegeiből eljutott hozzá, arra regényeinek kései utószavaiban, nemegyszer regényeinek egyes passzusaiiban reagált.²⁰ Vagy olyképpen, amint *A Magláy-család*ban tette. Nyitva hagyta a kaput a kétféle, egymást tagadó elképzelés előtt. Kritikusainak és olvasóinak róla alkotott képe számos vonatkozásban fedte egymást. Azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy kritikusai a francia meg az angol realizmus alapján megrótták Jókait, főleg azért, amiért az olvasóinak nagy valószínűséggel állítható többsége kedvelte. A kritikusok Kemény Zsigmond prózájára esküdtek, ő lett a nemzeti klasszicizmus utolérhetetlen regényszerzője. Jókai azonban nem Kemény-, hanem Jókai-regényeket írt, azaz nem a realizmussal jelzett, Balzac megalapozta irányban haladt, hanem jórészt a Victor Hugon, amelyet azért volt ereje önmaga paródiájába fordítani, szembesíteni a kortárs irányokkal, kialakítani a magyar késő-romantikus regényírás többféle kapcsolódási pontot felkínáló alakzatait. *A Magláy-család*ból sem hiányzik az az irónia (vagy ironikus többség), amellyel egy történet hitelét, az elbeszélő kompetenciáját, nem kevés kajánsággal,

¹⁸ Részletesebben a 9. sz. jegyzetben i. h.

¹⁹ Maurus JÓKAI, *Nach dem Tode gerächt – Der Papagei: Zwei Erzählungen*, in deutscher Bearbeitung von Ludwig WECHSLER, Berlin, [188?] (Collection Otto Janke). *A Magláy-család* német fordítása.

²⁰ *A Tégy jót, A tengerszemű hölgy, a De kár megvénülni* idevonatkoztatható kitételeit mutatom be a 9. sz. jegyzetben i. m.-ben.

elbizonytalanítja. Az elbeszélő úgy tesz, mintha híven beszámolna, ám a legfontosabb helyen, a zárásban, kérdések formájában ad számot ismerethiányáról. Az a tény, hogy derék férfiakra emlékeztet, mintha a moralitás felé tolná a történetet, jóllehet a fölmerült változat morális vonatkozásai (az elbeszélő, valamint a fiskális részéről) messze nem problémátlan kibontakozást készítenek elő. Az önmagát „túl”-író, továbbgondoláshoz teret adó elbeszélés ilyenképpen lezár és kinyit, megnyugtat és nyugtalanít, kielégít és kielégületlenül hagy. A nem túlságosan igényesnek tetsző történet a különöst beemeli a társasági, a megszokott körébe, ennek révén a különöst társaságivá, a társaságit különössé teszi. Nem állítom, hogy Jókai remekművét tartjuk a kezünkben, de azt feltétlenül hangoztatnám, hogy az elbeszélés – ha úgy tetszik: prózapoétikai – jelzései mellett nem mehetünk el anélkül, hogy az öreg Jókai fordulatait ne idéznénk föl. Pedig a Jókai-kutatás ezt tette, utóélete nemigen mondható jelentősnek, még a délszláv–magyar (irodalmi) kapcsolatok kutatói sem szenteltek kellő figyelmet az elbeszélésnek. Ideje volt, hogy újraolvassuk. Annál is inkább, mert a Monarchia-regényesítés historikumába is beleillik, mint volt róla szó, a helyszínek, a szereplők révén. Nem a Monarchia „nagy” történetei közé, még kevésbé a „nagyelbeszélések” sorába, csupán Jókai folyamatos, idevágó érdeklődésének keretei közé. A bevezetésben összefoglaltak „időszerűség”-e találkoztatható volt egy többretegű szerelmi történettel, amelynek alakjai bejárták az 1867 után újjászerveződött Monarchiát. Az elbeszélő pedig azt tudatosította magának, hogy történetének végkövetkeztetésében ironizáló kérdésre telik csupán, ki-ki úgy válaszolhatja meg, ahogy éppen akarja. Legalább a felelet felelősségét sikerül elhárítania magától.²¹

²¹ Szinte megfordított (anti-)koloniális beszédmód és helyzet jellemzi az egyébként nem különösebben igényes *A boszniai huszárkaland* (Üstökös, 1878) című elbeszélést. Egy huszár főhadnagy naplójából közöl az anekdotikus elbeszélés egy esetet. Az okkupáció évében a bosnyák lakosság körében elterjed a hír, hogy a huszárok megeszik a kisgyerekeket. A magyar lapok, beleértve Erődi Béla igen informatív, pontosságra törő beszámolóit, vagy folklorisztikailag különösről írtak, vagy a civilizálandó lakosság primitívizmusáról. Az elbeszélés egyébként a *Targallyak* című gyűjteményes kötetben jelent meg, Bp., 1906. A 19. század második felének magyar prózai epikája, elsősorban Jókaié és Mikszáthé különös gonddal iktatta be a „nemzetiségi” témákat, mondai hagyományokat, alakokat a „hazai”-nak elgondolt „világ”-ba, mintegy a korábbi „Hungarus”-tudat irodalmi alakzatainak változataiként. Ilyen módon az irodalomban teremtik meg a kulturális kiegyenlítő-dés lehetőségét, mindazonáltal a meseiség, balladaszerűség hangvétele felé közelítve.